

JACEK SIEWIORA

FUNKCJE WARTOŚCI W WYCHOWANIU

Ogląd stanu rzeczy nie pozostawia wątpliwości, że przyszło nam żyć w czasach, w których, jak chyba jeszcze nigdy wcześniej, dokonuje się próba redefiniowania fundamentalnych pojęć dla moralności człowieka jak: prawda, dobro, zło. Na gruncie postmodernizmu próbuje się uzasadniać, że płynność i zmienność wartości jest nie tylko koniecznością dziejową, ale czymś pozytywnym dla rozwoju ludzkości. W tym kontekście należy zauważyć, że podjęcie trudu wierność sobie i ideałom domaga się ogromnej odwagi przybierającej nawet formę sprzeciwu wobec lansowanej płynności aksjologicznej. W trosce o siebie i jakość świata wartości przyjętych za swoje, warto zatem pamiętać o słowach Jana Pawła II, że żaden człowiek nie może się uchylić od podstawowych pytań: Co powinienem czynić? Jak odróżniać dobro od zła? Papież wskazywał przy tym, że odpowiedź na te pytania można znaleźć tylko w blasku prawdy, która jaśnieje w głębi ludzkiego ducha i jest odbiciem Bożej mądrości¹.

1. DYNAMIZM PROCESU WYCHOWANIA W ŚWIETLE STAŁOŚCI WARTOŚCI

Proces wychowania jest jednym z piękniejszych darów, jaki można ofiarować człowiekowi i musi to być dar uczyniony na miarę każdego z osoba,

Ks. dr hab. JACEK SIEWIORA – Małopolska Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Tarnowie;
e-mail: jasiew@poczta.fm.

¹ Zob. JAN PAWEŁ II, *Veritatis splendor*, Watykan 1993, nr 1-2.

gdyż każdy z osobna, jako osoba „ma swoją własną historię życia, a nade wszystko swoje własne «dzieje duszy». Człowiek, który zgodnie z wewnętrzną otwartością swego ducha, a zarazem z tylu i tak różnymi potrzebami ciała, swjej doczesnej egzystencji, te swoje osobowe dzieje pisze zawsze poprzez rozliczne więzi, kontakty, układy, kręgi społeczne, jakie łączą go z innymi ludźmi – i to poczynając już od pierwszej chwili zaistnienia na ziemi, od chwili poczęcia i narodzin”². Proces wychowania jest zadaniem trudnym, przynajmniej z dwóch powodów. Pierwszy tkwi w samym człowieku i sprawia, że droga do stawania się bardziej człowiekiem, będąca zadaniem każdego z osobna, naznaczona jest wieloma sprzecznościami. Bierze się to z faktu, iż w samym człowieku „wiele elementów zwalcza się nawzajem. Będąc bowiem stworzeniem, doświadcza on z jednej strony wielorakich ograniczeń, z drugiej strony czuje się nieograniczony w swoich pragnieniach i powołany do wyższego życia. Przyciągany wielu ponętami, musi wciąż wybierać między nimi i wyrzekać się niektórych. Co więcej, będąc słabym i grzesznym, nierzadko czyni to, czego nie chce, nie zaś to, co chciałby czynić. Stąd cierpi rozdarcie w samym sobie, z czego z kolei tyle i tak wielkich rozdźwięków rodzi się w społeczeństwie”³.

Druga trudność tkwi w kryzysie współczesnej filozofii wartości. Jak zauważył M. Nowak, współczesna filozofia wartości odeszła od badania ontologicznych podstaw wartości, a tym samym od poszukiwania celowości ludzkiego działania, co zaowocowało zakwalifikowaniem problematyki wartości i norm do problemów pozornych oraz zrodzeniem kryzysu aksjologicznego⁴.

Odpowiedzialne podejście do osoby wychowanka każe zatem pamiętać, że człowiek potrzebuje pomocy, a „wychowanie – służy w szczególnym tego słowa znaczeniu ucłowieczeniu człowieka. Człowiek będąc człowiekiem od pierwszej chwili swego poczęcia w łonie matki, stopniowo uczy się być człowiekiem – i ta podstawowa wiedza utożsamia się z wychowaniem”⁵. Nie może się to dokonać, co oczywiste, bez wprowadzenia człowieka w proces wartościowania, który polega na „stwierdzeniu, jakie wartości pozytywne

² JAN PAWEŁ II, Encyklika *Redemptor hominis*, Watykan 1979, nr 14.

³ SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes*, nr 10, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań: Pallottinum 1986.

⁴ Zob. M. NOWAK, *Teorie i koncepcje wychowania*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne 2008, s. 341.

⁵ JAN PAWEŁ II, *Homilia w czasie Mszy św. dla rodzin w Portugalii*, 15.05.1982, w: J. ŻUKOWICZ (red.), *Rodzina w nauczaniu Jana Pawła II. Antologia wypowiedzi*, Kraków 1990.

i negatywne właściwe są, zdaniem osoby wartościującej – danym cechom, zachowaniom, stanom rzeczy, pośrednio przedmiotom”⁶. Pozwala to na utrzymanie tezy o celowości ludzkiego istnienia oraz otwiera człowieka na zgodę na konieczność istnienia stałych norm i powinności, jakie winny być dopełnione określonym systemem wartości. Wskazanie źródłowych wartości pozwala sformułować kluczowe zasady wychowania. Należą do nich: wartość dobra i prawdy oraz wartość i godność osoby. W świetle tych aksjomatów należy przyjąć, iż wychowanie ma wprowadzić człowieka w świat podstawowych wartości, a są nimi: wolność, odpowiedzialność i miłość oraz prawda, dobro i piękno⁷. Mając świadomość rozlicznych trudności z definiowaniem wartości, dla bieżącej potrzeby przez wartość rozumieć będziemy odpowiadające podstawowym duchowym uzdolnieniom człowieka (rozum, wola, zmysł piękna) określone doskonałości odpowiednich przedmiotów ze świata przyrody, działań i dzieł człowieka. Doskonałości te charakteryzują się tym, że w świadomościowym obrazie świata zajmują wyższą od innych bytową pozycję, są przez ogół ludzi cenione, wywołują w nich swoiste duchowe przeżycia i dążenia⁸. Przysługująca im cecha prymarności czyni z nich punkt odniesienia dla ludzkiego działania w duchu wolności. Wychowanie do wolności zatem jest jednocześnie wychowaniem do odpowiedzialności: „człowiek dlatego bywa odpowiedzialny za swe czyny i dlatego przeżywa odpowiedzialność, ponieważ posiada zdolność odpowiadania wolą na wartość. Zachodzi powinność odnoszenia się do przedmiotu wedle jego prawdziwej wartości, a w parze z nią rodzi się odpowiedzialność za przedmiot pod kątem jego wartości”⁹. I dopiero człowiek rozumiejący dojrzałe swoją wolność może myśleć o sobie w kategorii dojrzałości. Wychowawca, uznając istnienie ponadindywidualnych źródeł wartości, realizuje cel wychowania, jakim jest wdrożenie

⁶ J. PUZYŃNINA, *Język wartości*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1992.

⁷ Chociaż nie brakuje opinii, że współcześnie rodzi się relatywizm wartości i swoiste „współzawodnictwo «starych» wartości z nową rzeczywistością i pojawiającymi się trendami. Uznawane za trwałe i uniwersalne normy i wartości: prawda, dobro, sprawiedliwość, piękno, są wprawdzie cenione, ale nie realizowane. A uznawane są tylko wtedy, gdy ich realizacja nie sprawia jednostce zbędnego wysiłku. Wiadomo, że na tej drodze dana wartość może być zepchnięta na margines, a w jej miejsce pojawia się coś wygodniejszego. Proces ten jest potęgowany silnym pragnieniem wolności i tolerancji” (R. JAWORSKI, *Trwałe wartości w zmiennym świecie*, „Edukacja Dorosłych” 2005, nr 2-3, s. 16).

⁸ Zob. S. OLEJNIK, *Eudajmonizm. Studium nad podstawami etyki*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1958, s. 171; A. RODZIŃSKI, *U podstaw kultury moralnej*, Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych 1980, s. 45-64.

⁹ K. WOJTYŁA, *Osoba i czyn*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1994, s. 207.

wychowanka realizowane poprzez stopniowe eliminowanie odpowiedzialności wychowawcy za dziecko i jego życie do podejmowania przez niego odpowiedzialności za swoje czyny. Zrozumienie wartości i wynikających z nich powinności oraz umiejętność przewidzenia konsekwencji własnych działań jest warunkiem korzystania z wolności podmiotu odpowiedzialności¹⁰. Właściwie przeżywane i realizowane wolność i odpowiedzialność bazują na dojrzałości aksjologicznej, która wyraża się w sferze poznawczej, emocjonalnej oraz w wyborze decyzji. Należy zatem przyjąć, iż człowiek dojrzały pozostaje wierny w sposób racjonalny uznanym przez siebie wartościom, a o ich wyborze decyduje na podstawie swojego rozeznania, podobnie jak o ich zmianie czy otwarciu się na nowe wartości. Tym samym proces wychowania zawsze jest swoistym wyborem wartości, zaproszeniem do współkreowania rzeczywistości w imię przyjmowanych ideałów oraz wyzwań przyszłości¹¹.

Należy w tym miejscu zauważyć, iż dynamizm procesu wychowania rozumiany jako pierwotny i podstawowy czynnik stawania się człowiekiem, zasadza się zasadniczo na trzech fundamentalnych prawdach o człowieku, a mianowicie, że natura człowieka jest integralna, uporządkowana i pomimo skażenia grzechem dąży do doskonałości.

- Integralność natury osoby ludzkiej oznacza, że człowieka należy widzieć we wszystkich wymiarach jego rzeczywistości. W procesie wychowania trzeba zatem pamiętać, że człowiek jako byt psychofizyczny, złożony z duszy i ciała, istniejąc w świecie rzeczywistym, wyposażony jest w odpowiednie zespoły władz i uzdolnień obejmujących trzy warstwy: wegetatywną, zmysłową oraz rozumną. Integralność ma także wymiar relacyjny i oznacza, że człowiek pozostaje w odpowiednich relacjach do innych bytów: do Boga, ludzi i przyrody.

- Natura ludzka jest uporządkowana. W pojęciu tym wyraża się idea ładu tkwiącego w rozumnej naturze człowieka i stanowiącego czynnik określający bezpośrednio obiektywną treść wartości moralnych¹².

- Prawda o naturze człowieka wyraża się w jego nieustannie potwierdzającej się grzeszności, a równocześnie w nieustannie się ujawniającej dążności do prawdy, dobra, piękna, do sprawiedliwości i miłości¹³.

¹⁰ Zob. M. KUNICKA, *Wychowanie a etyka odpowiedzialności*, „Terazniejszość – Człowiek – Edukacja” 18(2015), nr 3(71), s. 69.

¹¹ Zob. J. GAJDA, *Wartości w wychowaniu*, w: T. PILCH (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. VII, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 2007, s. 40.

¹² T. ŚLIPKO, *Zarys etyki ogólnej*, Kraków: Wydawnictwo WAM 2009, s. 226.

¹³ JAN PAWEŁ II, Encyklika *Redemptor hominis*, nr 14.

Tym samym dynamiczne ukierunkowanie człowieka na realizację własnej osobowej doskonałości mocą wolnego, niezdeteminowanego z zewnątrz działania, domaga się istnienia idealnego wzorca całościowo rozumianej doskonałości. To właśnie w nim znajduje człowiek obraz optymalnych form własnego istnienia, na kształt których może przeobrażać samego siebie za pomocą swych aktów. Tkwiący w naturze osoby pierwiastek perfekcjonistyczny domaga się dopełnienia w postaci podjęcia trudu udoskonalenia każdej osoby ludzkiej¹⁴.

Idea dynamicznego rozwoju postrzegająca człowieka jako byt niedokończony w swym moralnym wymiarze i z tego powodu odkrywającego imperatyw podjęcia wysiłku moralnego dopełnienia samego siebie nie stoi (a przynajmniej nie musi stać) w opozycji względem stałości norm i wartości, na podstawie których ów proces winien przebiegać. Zarówno bowiem empiryczne doświadczenie, jak i założenia chrześcijańskiej antropologii filozoficznej „każą uznać istnienie w człowieku, obok najwyższych wartości moralnych, także pewnego zespołu gatunkowo (kategorialnie) określonych wartości, które nie podlegają prawom historycznej ewolucji. Owszem, te właśnie niezmiennie struktury moralne stanowią niezastąpiony mechanizm zapewniający prawidłowość moralnego rozwoju człowieka”¹⁵. Niezmiennność tych struktur bynajmniej nie eliminuje zjawiska wielorakiego zróżnicowania wartości. Należy jednak zauważyć, że ze złożonością wartości idzie w parze ich zespolenie w jedność moralnego porządku wartości. Jak słusznie zauważa T. Ślipko: „zespolenie to dochodzi do skutku na gruncie odniesienia i przyporządkowania wartości moralnych nadrzędnej i oganiającej je wszystkie doskonałości osoby ludzkiej”¹⁶, tworząc fundament budowania tego, co zwykle się określać terminem „hierarchia wartości”. Wartości, jako takie, nie funkcjonują tylko w sferze teorii etycznych, moralnych czy zawodowych, ale posiadają egzystencjalny charakter, co znaczy, iż mają istotne znaczenie w życiu człowieka. Inaczej mówiąc, decydują o kształcie i jakości naszej egzystencji, o stylu życia stanowiącym wskaźnik jakości człowieczeństwa¹⁷. Analizując to zagadnienie P. Sztompka zauważył: „Przemieszanie się wartości, stylów życia, mód, gustów, zwyczajów i obyczajów, idei i ideologii w skali globalnej prowadzi do relatywizmu etycznego i anomii. Coraz trudniej być pewnym co dobre a co złe, co godne a co niegodne, co piękne a co brzydkie, gdzie

¹⁴ Zob. T. ŚLIPKO, *Zarys etyki ogólnej*, s. 227-228.

¹⁵ Tamże, s. 233.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Zob. K. CHAŁAS, *Wychowanie ku wartościom*, t. I, Lublin-Kielce: Wydawnictwo Jedność 2006, s. 29.

cywilizacja a gdzie barbarzyństwo, gdzie sztuka a gdzie kicz, gdzie program polityczny a gdzie oszustwo i demagogia. Pozostawieni bez wyraźnych drogowskazów etycznych, estetycznych czy ideowych ludzie czują się często niepewni i zgubieni”¹⁸. W świetle hierarchii wartości, odwołującej się do stałych wartości i wypływających z nich celów wychowania, dostrzec należy wyższość duchowej sfery życia człowieka nad jego sferą wegetatywną czy zmysłową, sfery religijnej nad intelektualną czy estetyczną¹⁹.

W literaturze przedmiotu próbuje się określać funkcje, jakie pełnią wartości w tym dynamicznym procesie wychowania. Mówi się zatem o szczegółowych funkcjach: teleologicznej, korygująco-weryfikującej, motywacyjnej, kreacyjnej, przedmiotowej, sytuacyjnej, zabezpieczającej, gratyfikującej, determinującej, socjalizacyjnej, integracyjnej.

- Funkcja teleologiczna – bazuje na celowościowej naturze człowieka, czyli dążeniu ku temu, co cenne. Wartości stoją więc u podstaw procesu wyznaczania celów kształcenia i wychowania, będąc ich źródłem i podstawą²⁰. Między wartościami a celami istnieje szczególnie związek, jako że wartości nadają ukierunkowanie pracy wychowawczej, natomiast poprzez operacjonalizację cele opisują pożądane osiągnięcia wychowanków, czyli fakt urzeczywistnienia przez nich wartości w życiu.

- Funkcja korygująco-weryfikująca – stanowi wyraz potrzeby ewaluacji każdego procesu, w jakim człowiek bierze udział. Rozpoznanie stanu rzeczy, jakości własnego działania na odpowiednim wczesnym etapie, pozwala podjąć działania mające na celu skorygowanie i poprawienie tych jego wymiarów, jakie są niedostatecznie dobre. Istnieje więc tu swoiste odniesienie rzeczywistości do ideału, jaki utożsamiają wartości. Ta analiza informuje nas o jakości wychowania, jego rezultatach. Stanowi źródło poznania wychowanka i punkt wyjścia dla podejmowania decyzji co do charakteru oddziaływań, doboru środków i metod wychowania²¹.

- Funkcja motywacyjna – decyduje o kierunku podejmowanej przez podmiot aktywności, w wyniku czego nadają sens życiu, nakreślają perspektywę działań. Jeżeli proces wychowania ma przynosić pożądane efekty, wychowawca powinien podjąć wysiłek na rzecz tego, aby wychowankowie mogli zauważyć sens

¹⁸ P. SZTOMPKA, *Zaufanie w erze cywilizacji*, cyt. za: J. URBAN, *Profilaktyka a wychowanie przez wartości*, „Wychowawca” 2008, nr 1 (181), s. 16.

¹⁹ T. ŚLIPKO, *Zarys etyki ogólnej*, s. 233.

²⁰ Zob. K. CHAŁAS, *Funkcje wartości w wychowaniu*, w: Z. STRUZIĆ (red.), *Mały słownik aksjologiczny*, Warszawa: Instytut Papieża Jana Pawła II 2013, s. 104-105.

²¹ Zob. tamże.

twórczej pracy nad sobą. Stąd ogromnie istotne jest, aby wspierać ich system motywacyjny, czyli te wszystkie czynniki, „które odpowiedzialne są za rozpoczęcie, trwanie, kierunek i siłę zachowania nastawionego na cel”²².

- Funkcja kreacyjna – dzięki niej aktywność wychowanka skierowana zostanie na realizację tych elementów, które budują odpowiedzialność za siebie, a więc wybór wzoru, celu, który podmiot chce osiągnąć. W dalszej kolejności umożliwia ona uruchomienie procesu autorefleksji nad swoim postępowaniem i podjęcie decyzji wejścia na drogę urzeczywistniania obranych celów i wzorów, a także kierowanie sobą w dążeniu do osiągnięcia celu.

- Funkcja przedmiotowa – wyraża się w tym, że wartości stanowią treść postulowanego ideału moralnego, realizowanych wzorów osobowych i funkcjonujących norm moralnych²³, stając się źródłem i celem edukacji i wychowania, a urzeczywistnione wskazują na jego rezultaty²⁴.

- Funkcja sytuacyjna – sprowadza się do kreowania w procesie wychowania ciągów poznawczych i zrozumiałych sytuacji aksjologicznych, dzięki czemu uczeń ma możliwość poznania i zrozumienia, przyjęcia i włączenia wartości w strukturę własnego doświadczenia lub ich odrzucenia. Wartości zawarte w obiektywnej rzeczywistości: przyrodzie, wytworach kultury, postawach, zachowaniach, działaniach człowieka, stanowią treść sytuacji edukacyjnej i wychowawczej²⁵.

- Funkcja zabezpieczająca – ujawnia się szczególnie w konfliktach społecznych i moralnych, pomaga podejmować właściwe decyzje. Funkcja ta zatem zapobiega powstawaniu konfliktów tak wewnątrzosobowych, jak i społecznych oraz umożliwia zażegnanie już zaistniałych²⁶.

- Funkcja gratyfikująca – wartości są źródłem satysfakcji, zadowolenia, poczucia spełnienia. Dzięki temu pozwalają one określić wychowankowi sens życia, co jest niezbędnym warunkiem normalnego funkcjonowania człowieka w świecie. Potrzeba zaś posiadania sensu życia jest „taką własnością człowieka, która powoduje, że bez zaistnienia w jego działalności życiowej takich

²² A.M. COLMAN, *Słownik psychologii*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2009, s. 412.

²³ S. JEDYNAK, J. KOJKOŁ (red.), *Encyklopedia filozofii wychowania*, Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza Branta 2009, s. 330.

²⁴ Zob. K. CHAŁAS, *Funkcje wartości w wychowaniu*, w: K. CHAŁAS, A. MAJ (red.), *Encyklopedia aksjologii*, Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne 2016, s. 373.

²⁵ Zob. K. CHAŁAS, *Funkcje wartości w wychowaniu*, w: Z. STRUZIŁ (red.), *Mały słownik*, s. 104-105.

²⁶ Zob. S. JEDYNAK, J. KOJKOŁ (red.), *Encyklopedia filozofii wychowania*, s. 330.

wartości, które są lub mogą być uznane przez niego za nadające sens życiu, nie może on prawidłowo funkcjonować”²⁷.

• Funkcja determinująca – bazując na osobistym systemie wartości rodziców i wychowawców, rzutuje na wybór i preferencję celów wychowawczych. Oczywiście jest bowiem, że „system wartości wychowawcy determinuje preferencję celów wychowawczych. Wychowawca realizuje te spośród oficjalnych celów wychowania, które są związane z jego osobistym systemem wartości, a więc są przez niego zinternalizowane”. Przedkładane z przekonaniem i determinacją wychowankom mają na nich kluczowy wpływ, pociągając ich ku sobie i dając płaszczyznę do dokonywania wyborów²⁸. Dzięki temu nadają sens codzienności, stanowią drogowskaz w relacjach z ludźmi, ułatwiają podejmowanie słusznych decyzji, chronią przed złymi impulsami i decyzjami oraz demoralizującymi wpływami z zewnątrz, dają poczucie bezpieczeństwa i spokoju, wyznaczają granice prawidłowych zachowań²⁹.

• Funkcja socjalizacyjna – jednostka przez introcepcję wartości zostaje włączona do życia w zbiorowości. Fundamentalnym problemem, z perspektywy wychowawczej, jest jednak zjawisko ustawicznej przemiany i modyfikacji, któremu ulega kultura współczesnego społeczeństwa. Wydaje się więc, że w obliczu tej rozległej transformacji społecznej i kulturowej, i systematycznie podsycanej pokusy o płynności i zmienności norm, szczególne znaczenie mają wartości etyczne, społeczne i kulturowe, które powinny być przybliżane wychowankom³⁰.

• Funkcja integracyjna – wartości stanowią ogniwo integracji społecznej. Mają szczególne znaczenie w relacjach wychowawca–wychowanek. Wspólne wartości zbliżają duchowo i emocjonalnie, stanowią płaszczyznę porozumienia, dialogu, ustalania zadań, celów edukacyjnych i wychowawczych. Rozbieżność w wartościach jest impulsem dla wychowawców do poszukiwania nowych metod i środków wychowania³¹.

Wartości mają zatem istotny wpływ na funkcjonowanie człowieka, wyznaczając mu cel działania, motywując czy wreszcie przynosząc informację zwrotną na temat jakości jego funkcjonowania.

²⁷ Zob. K. OBUCHOWSKI, *Psychologia ludzkich dążeń*, Warszawa: PWN 1972, s. 244.

²⁸ Zob. B. ŚLIWERSKI, *Program wychowawczy szkoły*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne 2001, s. 92.

²⁹ Zob. M. MOCZOŃ, *Szkoła z charakterem – kształtowanie systemu wartości gimnazjalistów*, „Meritum” 2007, nr 1, s. 39.

³⁰ R. JAWORSKI, *Trwałe wartości w zmiennym świecie*, s. 15.

³¹ Zob. K. CHAŁAS, *Funkcje wartości w wychowaniu*, w: Z. STRUZIĆ (red.), *Mały słownik*, s. 104-105.

2. BEATA VITA VIRTUTE CONFICITUR³²

Sens wychowania i samowychowania opartego na systemie wartości zasadza się na prawdzie, iż człowiek jawi się jako byt otwarty na konieczność dopełniania samego siebie w ciągłym procesie własnego rozwoju. Istnieje tu swoiste sprzężenie zwrotne – proces realizacji wartości ma istotny wpływ na kształtowanie osobowości, a jednocześnie człowiek bardziej lub mniej świadomie buduje swój system wartości. Tym samym sensowne życie i wychowanie realizuje się jako wybór wartości³³. Dokonuje się zatem jedyny w swoim rodzaju proces rozwoju osoby jako osoby, czyli rozumnego podmiotu działania, „świadomego samego siebie, swego miejsca we wszechświecie, swoich ostatecznych przeznaczeń, a równocześnie zdolnego urzeczywistniać swoje człowieczeństwo przez stwarzanie w sobie, a raczej wyłanianie z siebie nowych kształtów doskonałości, które czynią z niego coraz pełniejszą i doskonalszą osobę”³⁴. Trudno się nie zgodzić z tezą M. Kagana, że prawdziwa siła wartości zasadza się w kierunkach, jakie wytyczają dla wzrostu osoby, a przez to niezwykle ważne jest, aby zrozumieć i opracować optymalną strategię dla rozwoju człowieka i reorganizację we wszelkich działaniach pedagogicznych³⁵.

Proces wychowania bez wartości nie może być zatem ani prognozowany, ani realizowany. Wartości są istotnym elementem budującym sytuację wychowawczą oraz dokonujący się na jej podłożu proces wychowania. Wynika z tego doniosła konsekwencja, że znaczenie wartości w procesie wychowania zależy głównie od tego, jakie wartości są świadomie do niego wprowadzane oraz wynikające z nich cele wychowania. Jeżeli wychowanie należy traktować, jako świadomą, celową ludzką działalność, o charakterze społecznym, należy zadbać o dobór odpowiednich wartości, które mają być przekazywane w treściach nauczania, w stawianych celach i ideałach³⁶. Ideały te opisują cztery relacje, w których funkcjonuje każdy człowiek:

³² „Życie szczęśliwe upływa w nocie” (CYCERO, *Tusculanae Disputationes*, V, 54, w: C. MICHALUNIO (red.), *Dicta. Zbiór łacińskich sentencji, przysłów, zwrotów, powiedzeń*, Kraków: WSFP Ignatianum, Wydawnictwo WAM 2007, s. 57.

³³ Zob. J. GAJDA, *Wartości w wychowaniu*, s. 40.

³⁴ T. ŚLIPKO, *Zarys etyki ogólnej*, s. 227.

³⁵ Zob. M.S. KAGAN, *Filosofskaja teorija cennosti*, Szt. Peterburg: Petropolis 1997, s. 181.

³⁶ Zob. M. NOWAK, *Znaczenie wartości w procesie wychowania*, w: K. POPIELSKI (red.), *Człowiek – wartości – sens. Studia z psychologii egzystencji*, Lublin: RW KUL 1996, s. 241-259.

• Relacja jednostki ze światem rzeczy. Zachowania w tym obszarze bardzo łatwo bywają zdeterminowane przez pragnienie posiadania i wyrażają się w traktowaniu życia jako walki o kolejne posiadanie dóbr.

• Relacja jednostki ze światem społecznym może przybierać dwie postaci. Pierwsza – opisana czasownikowo „być” – oznacza chęć twórczego podejścia do zastanego świata, a więc dążenie do zmiany go na lepszy, druga – przedstawiona poprzez „mieć” – wyraża się optymalnym przystosowaniem się do panujących warunków, nawet kosztem zatury własnej indywidualności.

• Relacja jednostki z drugim człowiekiem. W podmiotowym budowaniu tych relacji drugi człowiek jest odbierany jako wartość autoteliczna, a wartości rzeczowe są podrzędne względem niego. Tylko z bliźnim relacje powinny być budowane na zasadzie partnerstwa, odpowiedzialności za innych, uznania ich wolności i godności.

• Relacja jednostki do samej siebie. Pozytywna obejmuje odczuwanie potrzeby ciągłego własnego rozwoju i zaangażowania się w realizację tych zadań, poszukiwanie i odkrywanie prawdy o samym sobie i świecie, dążenie do rozumienia siebie i własnego miejsca w świecie. Jednak jak w poprzednich, także w tym przypadku relacja ta może ulec rozkładowi, owocującemu pojawieniem się przekonania o nadrzędności własnego istnienia wobec drugich bądź dowartościowywaniem się rzeczami³⁷.

Istotne jest, z perspektywy realizacji procesu wychowania, że w tych obszarach wartości zajmują centralne miejsce w następujących sytuacjach:

- „są źródłem dynamizmu społeczeństwa, stanowią istotny czynnik zmian;
- inspirują znaczące inicjatywy w społeczeństwie;
- wartości interweniują w sposób istotny w strukturę systemu działania zarówno jednostki, jak i grupy;
- ukierunkowują i legitymizują zachowania;
- pełnią funkcję sankcji społecznej;
- stanowią podstawę sieci relacji między jednostkami lub grupami;
- pełnią funkcję integracji jednostki i grupy społecznej;
- dostarczają «pierwszej materii» ideologiom i jako takie nieustannie interweniują w historię dziejów grup i społeczeństw;
- stanowią czynnik podtrzymywania norm³⁸.

³⁷ Zob. M. DUDZIKOWA, *Praca młodzieży nad sobą*, Warszawa: Spółka Wydawnicza TERRA 1993, s. 92.

³⁸ K. RYCZAN, *Wychowanie ku wartościom*, w: P. PIOTROWSKI (red.), *Na przelomie stuleci. Naród – Kościół – Państwo w XIX i XX wieku*, Lublin: KIK 1997, s. 555-556.

Wartości odzwierciedlając zatem ideały, ku którym należy dążyć, wskazują, i jest to czynnik niewątpliwie motywujący do podjęcia wysiłku pracy nad sobą, zdolność danego dobra do doskonalenia osoby jako osoby. Gdy człowiek podejmuje określone działanie, zmierzające ku realizacji danej wartości, wówczas realizuje dobro, które wprawdzie jest uwarunkowane celowością odpowiednich władz czy struktury bytów, doskonaląc je, ale równocześnie to dobro okazuje się zarazem dobrem osobowym, dobrem odpowiadającym idealnemu wzorcowi człowieka jako osoby, czyli dobrem moralnym doskonalącym osobę jako byt psychofizyczny³⁹. Uwzględniając wcześniejsze rozważania, można podjąć próbę refleksji nad określeniem kryteriów pozwalających opisać poziom realizacji wartości w życiu wychowanka. Na podstawie kluczowych wartości, jakimi są: wolność, odpowiedzialność i miłość, prawda, dobro i piękno, można rozpisać uszczegółowiony kanon wartości i kryteria pozwalające podjąć proces ich ewaluacji.

Z celowościowo uporządkowanej natury ludzkiej wyłania się specyficzny ład moralny. Swymi korzeniami sięga on moralnej treści osoby ludzkiej, z której też czerpie zespala ją go więź jedności, ale przejawia się i aktualizuje poprzez gatunkowo zróżnicowaną wielość wartości, wyrażających wzorcą doskonałość poszczególnych kategorii ludzkiego działania⁴⁰. Należy w tym miejscu dodać, że ów ład jest dany człowiekowi, aby go poznał i stosował się do jego prawideł, a skoro tak, to jego wcielanie w plan własnego życia podlega także ewaluacji ze strony wychowawców jak i autoewaluacji. „Tu i teraz” człowieka oraz jego ukierunkowanie na przyszłość powinny zawsze odwoływać się do żywej tradycji i akcentować w wartości trwałe, a zatem opowiadać się za pewnego rodzaju stałością i ciągłością, a jednocześnie otwartością na konieczne zmiany⁴¹. Dla wychowanka osobami pozwalającymi na bezpieczne łączenie tych trzech reprezentacji – tego co minione, tego co teraźniejsze i tego, co wybiega w przyszłość, są rodzice i wychowawcy. I to właśnie dokonany przez nich dobór wartości będzie punktem wyjścia dla procesu kształtowania świata wartości wychowanka. Jak słusznie uważa się, „jeżeli wychowawcom i rodzicom zabraknie zainteresowania wartościami w procesie wychowania, to faktycznie zabraknie tego, co rozumiemy jako «działalność wychowawczą», czyli wychowania. Wychowawca, mający przed sobą wychowanka w jego określonym być-teraz, chce doprowadzić go do

³⁹ Zob. T. ŚLIPKO, *Zarys etyki ogólnej*, s. 228.

⁴⁰ Zob. tamże, s. 229.

⁴¹ Zob. J. GAJDA, *Wartości w wychowaniu*, s. 40.

Tabela 1. Kryteria oceny realizacji wartości w życiu

Nazwa wartości	Kryteria wychowania
Miłość Ojczyzny	Znajomość historii, szacunek do przeszłości i tradycji narodu; troska o interesy, duma z wielkich rodaków, kultury ojczystej, przywiązanie do miejsca zamieszkania, szacunek dla dziedzictwa, wiedza o współczesnych istotnych zdarzeniach.
Odnoszenie do innych	Branie udziału w życiu podstawowych wspólnot, nawyk udzielania bezinteresownej pomocy, przyjazne relacje z ludźmi, rygorystyczność i szacunek do innych.
Uczciwość	Prawdomówność, szczerość, spełnianie zobowiązań; nietolerancja kłamstwa, kradzieży, oszustwa, dobrowolne przyznawanie się do błędów, gotowość nieukrywania prawdziwego stanu rzeczy.
Stosunek do pracy	Miłość, potrzeba i nawyk pracy, sumienność, dokładność w pracy; stałe zainteresowanie pożytecznymi sprawami, nawyk dokładnego i terminowego wykonywania pracy, zadowolenie z procesu pracy, chęć osiągania pozytywnych rezultatów, udzielanie pomocy innym.
Zdyscyplinowanie	Zachowywanie ustanowionych norm prawnych, moralnych, zwyczajów, tradycji, szybkie i prawidłowe wykonywanie zadań.
Odpowiedzialność	Sumienne wykonywanie własnych obowiązków, podjętych obietnic i zobowiązań; nawyk doprowadzania do końca rozpoczętych zadań, gotowość ponoszenia odpowiedzialności za swoje uczynki.
Aktywność	Dobrowolny udział w różnych działaniach, samodzielność, wykazywanie inicjatywy.
Dociekliwość	Systematyczna lektura literatury z różnych dziedzin, stała potrzeba poszerzania i pogłębiania wiedzy; udział w pracach fakultatywnych, rozwój zainteresowań hobbystycznych.
Odwaga	Zdolność do pokonywania poczucia strachu, gotowość do niesienia pomocy nawet w sytuacjach ryzykownych, gotowość bronięcia swojej opinii.
Siła woli	Umiejętność nakłonienia się do tego, by wykonać to, co należy, a nie to, co bardziej się podoba, nawyk doprowadzania do końca rozpoczętych zadań, wytrwałość w dążeniu do wyznaczonych celów, chęć i zdolność pokonywania trudności; postępy w samowychowaniu.
Skromność	Niewymaganie dla siebie wyjątkowego traktowania albo szczególnych praw, dobrowolne podporządkowanie się wymogom społeczeństwa; ograniczanie swoich potrzeb do określonych warunków; unikanie pochwał; odnoszenie się do wszystkich ludzi z szacunkiem, okazywanie wyrozumiałości wobec nieznacznych ludzkich braków, krytyczne odnoszenie się do własnych zasług, ale i braków; akceptacja swoich obowiązków wobec społeczeństwa i innych ludzi.
Godność, honor	Podejście do siebie i innych jako pewnej wartości; uświadomienie pozytywnych cech, poczucie własnej godności, jaka rodzi się z uświadomienia osiągniętych sukcesów; oczekiwanie od innych szacunku do siebie i swoich praw.
Umiłowanie piękna	Znanie i rozumienie dzieł literackich, muzycznych i malarskich; wizyty w teatrach czy muzeach; schludny wygląd; pragnienie, aby tworzyć piękno.
Prawdomówność	Zgodność wypowiedzi z rzeczywistością; odrzucanie kłamstwa i „półprawd”.

Źródło: Zob. N.P. NAWOLOKOWA, W.M. ANDRZEJEW, *Praktyczna pedagogika dla wczytelja*, Charkiw: Osnowa 2009, s. 100.

stanu móc-być, powinien-być. [...] Gdyby wychowawca stawiał sobie żadnego celu, nie byłby wychowankowi potrzebny. Wychowanie i nauczanie nie istnieją bez postawienia celu wychowania, a więc nie istnieją one bez wartościowania i bez wartości”⁴². Młodzi ludzie, poszukując dla siebie wzorów i ideałów, stają się szczególnie podatni na wpływ różnych kultur, w tym także tych destruktywnych. Wychowawcy, nauczyciele, obok rodziców, mają możliwość wpływania na ograniczenie tej niekorzystnej fascynacji. Łączy się to z ich wysoką odpowiedzialnością moralną. Odpowiedzialni wychowawcy, bazując na wyższym poziomie własnej kultury moralnej, są w stanie prawidłowo określić dotychczasowy poziom życia, działania i świadomości aksjologicznej swoich wychowanków⁴³.

Negatywne skutki zachodzących zmian w życiu jednostek i społeczeństw mogą zatem być ograniczane czy niwelowane jedynie poprzez wierność niezmiennym i stałym wartościom, które powinny wciąż być kanwą procesu wychowania i samowychowania.

*

Podstawową trudnością okresu postmodernizmu jest lansowane przekonanie o niemożności wypracowania jednolitej wykładni na temat poglądów i wartości, co owocuje chaosem aksjologicznym. Miejsce obiektywnych wartości próbuje zapełniać się przekonaniem, że stanem obowiązującym współczesnego człowieka jest splątanie wartości wzajemnie sobie przeczących czy pozornie, a równoważnych i obowiązujących wyłącznie fakultatywnie. W wyniku tej sytuacji pozbawiony należynej orientacji życiowej człowiek traci rozeznanie co do roli wartości w życiu. Jedynym skutecznym środkiem zaradczym jest odwaga wychowawców, aby mieć odwagę wprowadzać w świat wartości, które wypływają przede wszystkim z Objawienia oraz z odpowiedzialnej refleksji nad ludzką kondycją, i realizować jasną i klarowną wizję procesu wychowania.

⁴² Zob. H. ROTH, *Padagogische Antropologie*, Band I, *Bildsamekeit und Bestimmung*, Hannover: Hermann Schroder Verlag KG 1971, s. 361-367; M. NOWAK, *Teorie i koncepcje wychowania*, s. 378.

⁴³ Zob. J. SIEWIORA, *Dziedzictwo moralne a duchowa kreatywność nauczyciela*, w: J. SIEWIORA (red.), *Szkoła i jej etyczne wyzwania*, Tarnów: Biblos 2015, s. 131.

BIBLIOGRAFIA

- CHAŁAS K., Funkcje wartości w wychowaniu, w: K. CHAŁAS, A. MAJ (red.), Encyklopedia aksjologii, Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne 2016, s. 373.
- CHAŁAS K., Funkcje wartości w wychowaniu, w: Z. STRUŻIK (red.), Mały słownik aksjologiczny, Warszawa: Instytut Papieża Jana Pawła II 2013, s. 104-105.
- CHAŁAS K., Wychowanie ku wartościom, t. I, Lublin–Kielce: Wydawnictwo Jedność 2006.
- COLMAN A.M., Słownik psychologii, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2009.
- CYCERO, Tusculanae Disputationes, V, 54.
- DUDZIKOWA M., Praca młodzieży nad sobą, Warszawa: Spółka Wydawnicza TERRA 1993.
- GAJDA J., Wartości w wychowaniu, w: T. PILCH (red.), Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, t. VII, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 2007, s. 38-41.
- JAN PAWEŁ II, Encyklika „Redemptor hominis”, Watykan 1979, nr 14.
- JAN PAWEŁ II, Homilia w czasie Mszy św. dla rodzin w Portugalii, 15.05.1982, w: J. ŻUKOWICZ (red.), Rodzina w nauczaniu Jana Pawła II. Antologia wypowiedzi, Kraków 1990.
- JAWORSKI R., Trwałe wartości w zmiennym świecie, „Edukacja Dorosłych” 2005, nr 2-3, s. 15-21.
- JEDYNAK S., KOJKOŁ J. (red.), Encyklopedia filozofii wychowania, Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza Branta 2009.
- KAGAN M.S., Filozofskaja teoria cennosti, Skt. Peterburg: Petropolis 1997.
- KUNICKA M., Wychowanie a etyka odpowiedzialności, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja” 18(2015), nr 3(71), s. 59-70.
- MOCZOŃ M., Szkoła z charakterem – kształtowanie systemu wartości gimnazjalistów, „Meritum” 2007, nr 1, s. 38-41.
- NAWOŁOKOWA N.P., ANDRZEJEWA W.M., Praktyczna pedagogika dla wczytelja, Charkiw: Osnowa 2009.
- NOWAK M., Teorie i koncepcje wychowania, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne 2008, s. 341.
- NOWAK M., Znaczenie wartości w procesie wychowania, w: K. POPIELSKI (red.), Człowiek – wartości – sens. Studia z psychologii egzystencji, Lublin: RW KUL 1996, s. 241-259.
- OBUCHOWSKI K., Psychologia ludzkich dążeń, Warszawa: PWN 1972.
- OLEJNIK S., Eudajmonizm. Studium nad podstawami etyki, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1958.
- PUZYNINA J., Język wartości, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1992.
- RODZIŃSKI A., U podstaw kultury moralnej, Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych 1980, s. 45-64.
- RYCZAN K., Wychowanie ku wartościom, w: P. PIOTROWSKI (red.), Na przełomie stuleci. Naród – Kościół – Państwo w XIX i XX wieku, Lublin: KIK 1997, s. 551-556.
- SIEWIORA J., Dziedzictwo moralne a duchowa kreatywność nauczyciela, w: J. SIEWIORA (red.), Szkoła i jej etyczne wyzwania, Tarnów: Biblos 2015, s. 119-136.
- SOBÓR WATYKAŃSKI II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”, nr 10, w: Sobór Watykański II, Konstytucje, dekryty, deklaracje, Poznań: Pallottinum 1986.
- SZTOMPKA P., Zaufanie w erze cywilizacji, cyt. za: J. URBAN, Profilaktyka a wychowanie przez wartości, „Wychowawca” 2008, nr 1 (181), s. 16-18.
- ŚLIPKO T., Zarys etyki ogólnej, Kraków: Wydawnictwo WAM 2009, s. 226.
- ŚLIWERSKI B., Program wychowawczy szkoły, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne 2001.
- WOJTYŁA K., Osoba i czyn, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1994, s. 207.

FUNKCJE WARTOŚCI W WYCHOWANIU

S t r e s z c z e n i e

Artykuł poświęcony został refleksji nad funkcjami wartości w kontekście dynamiki procesu wychowania. Ścieranie się różnorodnych poglądów filozoficznych na temat wartości w życiu człowieka rodzi na gruncie pedagogicznym konkretne, często rozbieżne koncepcje. Należy jednak pamiętać, że w centrum tych rozważań powinno zawsze stać dobro wychowanka. Dlatego nie ulega wątpliwości, że stałość systemu wartości jest gwarantem efektywności procesu wychowania prowadzącego do stawania się bardziej człowiekiem.

Słowa kluczowe: aksjologia; wartości; wychowanie; celowość ludzkiego działania.

FUNCTIONS OF VALUES IN EDUCATION

S u m m a r y

This article is dedicated for reflection on the function of values in the context of the dynamics of the process of education. Friction between various philosophical views about the value of human life creates specific, often divergent concepts in pedagogical approach. However, one have to remember that these considerations should always be centred on the good of the pupil. Therefore, there is no doubt that the stability of the system is a guarantee of the effectiveness of the process of the upbringing and maturation in humanity.

Key words: axiology; values; education; purposefulness of human act.